

KURAN'IN TÜRKÇE SÖZCÜK ÇEVİRİLERİNE KAYNAK METİN MERKEZLİ BİR ELEŞTİRİ DENEMESİ

A Source Text-Centered Criticism Essay on Interlinear Turkish Koran Translations

İsmail SÖKMEN*

Dil Araştırmaları, Güz 2017/21: 189-198

Öz: Kuran'ın sözcük çevirileri, sahip oldukları söz varlığı bakımından eleştirilirken, açılacak başlıklardan birisi de kaynak metindeki bir anlam için birden fazla ve birbirinden farklı kelimelerle karşılık verilmesi durumudur. Bu durumun söz varlığı bakımından salt bir "sözcük çeşitliliği"nden öte çeviri kalitesi bakımından bir "zenginlik" sayılabilmemesinin bazı koşulları bulunmaktadır. Bu koşulların başta geleni ve belki de en önemlisi, hedef metindeki bu karşılıkların kaynak metnin taşıdığı dilbilimsel özelliklere gösterdiği uygunluktur. Bu çalışmada, kaynak metinde tespit edilen bazı anlambilimsel ve edibilimsel özelliklerin bir ölçme-değerlendirme kriteri olarak kullanılması yoluyla hedef metinlerde sözü edilen karşılıkların durumunu değerlendirmek ve bu bağlamda bir inceleme önerisi sunmak amaçlanmıştır. Böylelikle durumun, yanlış tercüme etme korkusuyla veya salt farklı sözlükbirimler kullanmak adına veyahut daha başka sebeplerle bir anlamı ifade edecek bütün eşanlamlı yahut yakın anlamlı birimlerin gelişigüzel sıralanmasından mı ibaret olduğu yoksa kaynak metnin anlam özelliklerinin farkında olan ve buna dikkat eden bir bilinçten mi kaynaklandığına dair fikir elde edilecektir. Hedef metin olarak ise, konu edinilen sözlükbilimsel özelliği belirgin bir biçimde taşınması nedeniyle, satırlı tarzda yapılmış Kuran'ın Türkçe sözcük çevirilerinden biri olan Türk İslâm Eserleri Müzesi 73 numaralı nüsha seçilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Kuran, sözcük çevirisi, sözcük anlambilim, edibilim, zengin söz varlığı.

Abstract: One of the titles about criticism of vocabulary word for word translations of Koran have, is to give more than one and different translations for a meaning. There are conditions in order to regard this situation as a richness in terms of translation quality beyond a word variety. The dominant and may be the most important one of them is the translations of target text's being in concordance with the linguistic features of Koran. In this paper, it is aimed to examine them and give a suggestion about examining by the way of using some lexical semantic and pragmatic features of the source text as an assessment criteria. Hereby it will be possible to have some ideas about whether this variety sources from using all synonyms for a meaning irrelevantly for fear of wrong translating or just so as to use different lexemes or any reason else or an awareness related with paying attention to linguistic features of source text. It is chosen the manuscript numbered 73 in Turkish and Islamic Art Museum is one of the Turkish word for word translations of Koran in interlinear type, in consequence of having the mentioned lexical feature prominently.

Keywords: Koran, word for word translation, lexical semantics, pragmatics, extensive vocabulary.

* Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi, İzmir/TÜRKİYE, i.sokmen@deu.edu.tr. Gönderim Tarihi: 01.03.2017 / Kabul Tarihi: 28.07.2017

Giriş

Kuran'ın Türkçe sözcük çevirileri, sahip oldukları söz varlığı bakımından eleştirilirken, açılacak başlıklardan birisi de kaynak metindeki bir anlam için birden fazla ve birbirinden farklı sözlükbirimlerle (lexeme) karşılık verilmesi durumudur. Bir edebî metinde yahut iki dilli bir sözlükte bir anlam için farklı sözlükbirimlerin kullanılması – Türkçe yahut yabancı kökenli olması fark etmeksizin – bir zenginlik sayılabilir. Fakat “çoklu karşılama” olarak tanımladığımız bu durumun bir kutsal metin çevirisinde söz varlığı bakımından salt bir “çeşitlilik”ten öte çeviri kalitesi bakımından bir “zenginlik” sayılabilmesinin bazı koşulları bulunmaktadır. Bu koşulların başta geleni ve belki de en önemlisi, hedef metindeki bu karşılıkların kaynak metnin taşıdığı dilbilimsel özelliklere gösterdiği uygunluktur. Bu bağlamda yapılacak kaynak metin merkezli çalışmalar, bu durumu, yanlış tercüme etme korkusuyla veya salt farklı sözlükbirimler kullanmak adına veyahut daha başka sebeplerle bir anlamı ifade edecek bütün eşanlamlı yahut yakın anlamlı birimlerin mütercim tarafından gelişigüzel sıralanmasından mı ibaret olduğu yoksa kaynak metnin anlam özelliklerinin farkında olan ve buna dikkat eden bir bilinçten mi kaynaklandığına dair fikir verecektir. Kuran'ın tarihî veya modern bir Türkçe sözcük çevirisinin sahip olduğu söz varlığı bu yönüyle eleştirilirken sağlıklı yorumlar yaparak tam bir hükme varabilmek için bütün örneklerin dikkatle incelenmesi gerekmektedir. Birkaç örnek üzerinden bazı genellemeler yapmak eksik yahut yanlış sonuçlar verebilir. Sözgelimi, taşıdığı dil özellikleri nedeniyle Karahanlı Türkçesine aidiyeti benimsenmiş olan TİEM 73 nüshası üzerinde yapılan çeşitli çalışmalarda, bu nüshada Türkçe öğelerin bir hayli fazla olduğu belirtilmiş, “daha önceki metinlerde tanıklanmamış kelimelerin çokluğuna” değinilmiş, bu bağlamda “mütercimin her kelimeye Türkçe bir karşılık bulma gayreti” bazı araştırmacılar tarafından “Türkçecilik şuru” bazıları tarafından ise “Kuran'ın ilk Farsça tercümesini yapanları taklit” olarak izah edilmiştir. (Kök 2004: XXX; Ünlü 2004: 21-23; Ata 2004: XXVIII; İz 1987: 275; Eckmann 1973: 17). Çeviricinin bu çabası, sözü edilen durumlardan başka yanlış çeviri yapma korkusu yahut Kuran'ın Türkçeye çevirisinin ilk örneklerinden birini ve belki de ilk örneğini meydana getirmekten doğan bir titizlikten de kaynaklanıyor olabilir. Fakat salt Türkçe öğelerin niceliksel ve niteliksel durumlarına bakmak yahut örnek alınan çevirilerle kıyaslama yapmak yeterli değildir. Yukarıda öne sürdüğümüz Kuran'ın dilbilimsel özelliklerini bir ölçme-değerlendirme kriteri olarak kullanma esasına dayalı inceleme modeli, gerek bu hususun gerekse de buna sebebiyet veren unsurlardan biri olması bakımından “çoklu karşılama” hususunun kesin sonuçlara vardırılması bakımından önemlidir.

Bu çalışmada, hedef metin olarak satırlı tarzda yapılmış Kuran'ın tarihî Türkçe sözcük çevirilerinden biri olan Türk İslâm Eserleri Müzesi 73 numaralı nüshanın seçilmesinin nedeni, eleştiri alanımız olan bu sözlükbilimsel özelliği belirgin bir biçimde taşımasıdır.² Karahanlı mütercimi adeta, kaynak metindeki bir anlama karşılık gelen bütün eş yahut yakın anlamlı sözlükbirimleri kullanma gayreti içindedir.

2 Kuran'daki fiillere tarihî Türk lehçelerinden seçilen üç satırlı tercümenin verdiği karşılıkları karşılaştırmalı olarak inceleyip analiz eden bir doktora çalışmasında – çokanlamlı olanlar da ayrı ayrı hesap edilerek – birbirinden farklı 1866 ayrı anlama ulaşılmış ve bunun üzerinden yapılan değerlendirmede bu nüshadaki tercümenin %36 gibi yüksek bir oranda çoklu karşılama yaptığı anlaşılmıştır. Ayrıca, Karahanlı müterciminin kaynak metindeki her bir fiil için ortalama 4 farklı karşılık kullandığı, ayrıca kimi fiillerde bu sayının 10'un üzerine çıktığı tespit edilmiştir. (bk. Sökmen 2016: 77-82)

Sözgelimi “toplamak” anlamındaki *ceme* ‘a fiili için *tir--tiril*³, *biriktür*⁴, *cem* ‘ *kıl*⁵, *yığıl*⁶; *cerā* fiilinin “hareket etmek, akmak” anlamı için *ak*⁷, *yori--yöri/yörit*⁸, *sür*⁹ ve *élet*¹⁰; “değiştirerek bozmak” anlamındaki *ḥarrafe* fiili için *adnat*¹¹, *tegşür*¹², *kışur--kıştur*¹³ gibi birden fazla ve birbirinden farklı karşılıklar vermiştir.

Çoklu karşılamanın bir çokanlamlı sözcüğün tercümesinde yapılması gayet tabiidir. Sözgelimi; Karahanlı müterciminin, “arzu etmek, yüz çevirmek, tercih etmek ve yönelmek” (Okuyan 2015: 377) anlamlarına gelen *rağibe* fiili için *tile*¹⁴, *yüz ewür*¹⁵, *kiterü yori*¹⁶ ve *rağbet kıl*¹⁷ gibi birden çok karşılık kullanması, bu fiilin sahip olduğu çokanlamlılık özelliğinden kaynaklanmaktadır. Fakat bu, çokanlamlılık özelliği taşımayan bir sözcüğün tercümesinde görülürse, o zaman akla ilk gelen, sözü edilen sözlükbilimsel özelliğin kaynak metindeki bağlamsal anlam (contextual meaning) yahut kullanımbilim (pragmatics) ile ilgili bir durumdan kaynaklanabileceğidir. Sözgelimi; “inşa etmek” anlamına gelen *benâ* fiili çokanlamlılık özelliği göstermemesine rağmen Karahanlı mütercimi tarafından *turgur--turguz*¹⁸, *binâ kıl*¹⁹, *kopar*²⁰ ve *yokla*²¹ sözcükleri ile karşılanmıştır. İşte bu noktada; ilgili durumu titizlik, özen, gayret, dil şuuru, çeviri korkusu, taklit, sözlükbirimsel çeşitlilik kaygısı vb. sebeplere bağlamadan ve söz varlığı bakımından salt bir “çeşitlilik”ten öte çeviri kalitesi bakımından bir “zenginlik” saymadan önce şüphe ile hareket ederek, bağlamsal anlama ve bundan doğan nüanslara ve de kullanımbilime müracaat edilmelidir.

1. Anlambilimsel/Edimbilimsel Özelliklerin Ölçme-Değerlendirme Kriteri Olarak Kullanılması

Hedef metnimizin çoklu karşılama bulduğu fiillerden birisi, yukarıda sözü edilen ve kaynak metinde 11 kez geçen²²*benâ* fiilidir. Karahanlı müterciminin bu fiile verdiği karşılıklar - cümle içerisinde koyu yazılmak suretiyle – şu şekilde gösterilebilir:

3 Genel karşılık.

4 4:23, 18:99.

5 3:25, 157.

6 3:173.

7 Genel karşılık.

8 2:164; 13:2; 14:32; 16:31; 21:81; 22:65; 30:46; 31:29, 31; 35:13; 36:38; 38:36; 39:5; 45:12.

9 10:22.

10 11:42.

11 2:75.

12 4:46.

13 5:13, 41.

14 4:127.

15 2:130.

16 9:120.

17 94:8.

18 37:97, 51:47, 66:11, 78:12, 79:27, 91:5.

19 9:110, 26:128, 50:6.

20 18:21.

21 40:36.

22 9:110, 18:21, 26:128, 37:97, 40:36, 50:6, 51:47, 66:11, 78:12, 79:27, 91:5.

“aydılar **turğuru**ñlar añar bir ew kemişgeler anı yalınlıg ot içre” (37:97)

“kökni **turğuz**dımız anı kudret eli birle biz” (51:47)

“aydı **turğuz**ğül maña seniñ üskinde uşmağ içinde” (66:11)

“yme **turğuz**dımız silerniñ üze yėti kat kök küçlüg” (78:12)

“siler mü katıgırak siler yaratmakın azu kök mü **turğuz**dı anı” (79:27)

“kök hakkı yme ol kim **turğuz**dı anı”(91:5)

“tutaş yemişleri ol kim **binā kıldılar**²³ köñülleri içinde meger kesmek ol köñülleri” (9:110)

“**binā kılur** mu siler tégme yol üze bir belgü oynar siler” (26:128)

“bakmazlar mu kökke tepelerinde neteg **binā kıldımız** anı” (50:6)

“aydılar **koparu**ñlar anlar üze tamlar aydılar bilgenrek turur anlarını” (18:21)

“ay hāmān **yoklap** maña karşı bolgay kim men téggey men kapuğlarka” (40:36)

Bu duruma zemin hazırlayan unsurlar arasında ilk akla gelen *benā* fiilinin çokanlamlı olabileceğidir. Fakat gerek geçtiği ayetler incelendiğinde gerekse de ilgili kaynaklara bakıldığında, yalnızca “inşa etmek” anlamına gelen (Penrice 1990: 20; Okuyan 2015: 158; Çanga 2007: 96) bu fiilin - en azından Kuran metninde - çokanlamlılık özelliğine sahip olmadığı anlaşılmaktadır. Çokanlamlılıktan kaynaklanmadığına göre bu durumun başka bir dilbilimsel sebebi olduğundan şüphe edilmelidir. O hâlde bu şüpheyi gidermek için ikinci adım olarak fiilin geçtiği ayetlerde aldığı fâil ve mef’üllerle kurduğu bağlam ilişkileri incelenmelidir.

Edimbilim (kullanımbilim/pragmatik) dilin bilgisi ile kullanımı arasında bir ayrım olduğu varsayımı üzerinde temellenmiş bir disiplin olarak, iletişimde elde edilen çok farklı etkime türünün doğuşuna sebebiyet verecek şekilde dili anlama sürecinde genel muhakeme ve dil bilgisinin nasıl etkileştiğini tespit eden birtakım ilkeler belirlemeyi hedeflemektedir. (Kempson 2003: 396) Bu disiplinin ilgilendiği konulardan birisi “özel bir bağlam içerisinde demek istendiğinin ve bu bağlamın söyleneni nasıl etkilediğinin yorumu”dur. (Yule 1996: 3) Yukarıda sözünü ettiğimiz bağlam ilişkilerini konuşur, konuşur amacı, durum bağlamı vb. edimbilimsel açılardan inceleyerek bu duruma açıklık getirmeye çalışacağız. Bu kapsamda, geçtiği ayetlerin altında ilgili fiilin fâilinin Allahu Teâlâ, mef’ülünün ise *semâ*, *beyt* ve *şidād* olduğu tespit edilmiştir:

E fe lem yenzurū ile’s-semāi fevkahum keyfe beneynāhā (...) “Bakmazlar mı üzerlerindeki göğe ki onu nasıl yükseltmişiz?” (50:6)

Ve’s-semā’e beneynāhābi eydin (...) “Ve gökyüzü, onu büyük bir kudretle yükselttik.” (51:47)

(...) *rabbibni lī’indeke beyten fi’l-cenneti (...)* “Rabbim benim için cennette bir ev yükselt.” (66:11)

Ve beneynā fevkahum seb’an şidādā “Ve üzerinizde yedi sağlam (gök) yükselttik.” (78:12)

E entum eşeddu halkan emi’s-semā’u benāhā “Sizi yaratmak mı daha güçtür yoksa o göğü mü, ki onu Allah yükseltti.” (79:27)

23 Kök tarafından *yana kıl-* okunan (Kök 2004: 144) bu kelime *binā kıl-* şeklinde okunmalıdır.

Ve's-semā'i ve mā benāhā “Andolsun göğe ve onu yükseltene.” (91:5)

Fâilin insan olduğu diğer beş ayette ise mef'ûl *bunyān* (mf. binā'), *āyet* ve *şarh* kelimeleridir:

Lā yezālu bunyānuhumullezī benev rībeten fīkulūbihim illā en tekaṭṭa 'a kulūbuhum (...) “İnşa ettikleri yapı kalpleri parça parça oluncaya kadar kalplerinin üstünde bir şüphe olarak varlığını sürdürecektir.” (9:110)

(...) *Fe kālubnū 'aleyhim bunyānen rabbuhum a'lemu bihim* (...) “Üzerlerine yapılar inşa edin, rabları onları daha iyi bilir.” (18:21)

E tebnūne bi kullī rī'in āyeten ta 'beşūn “Her bir yüksek tepeye bir yapı inşa ederek boş işlerle mi uğraşıyorsunuz?” (26:128)

Kālubnū lehu bunyānen fe elkūhu fī'l-cehīm “Onun için yapılar inşa edin ve onu ateşe atın.” (37:97)

Ve kāle fir 'avnu yā hāmānubni lī şarhan le 'allī ebluğu 'l- esbāb “Ve Firavun: ‘Ey Hâmân, (amacıma ulaştırarak) araçlara/yollara erişebilmem için bana bir yüksek kule inşa et.’ dedi.” (40:36)

Dikkat edilirse fâilin Allâhu Teâlâ olduğu ayetlerdeki mef'ûller yeryüzündeki yapılar değildir. Bunlar, “gökyüzü” ve “cennette inşa edilecek olan bir mesken” olarak yeryüzünün dışında ve Allâhu Teâlâ'nın kudretinin ve yaratma bakımından eşsizliğinin bir eseri olarak metin bağlamı içerisinde “olumluluk” arz eden yapılardır. Fâilin insan olduğu ayetlerde ise mef'ûlü oluşturan yapılar yeryüzünde olan ve “temeli takva üzerine kurulu olmamak (9:110), Allah'ın elçisini öldürme amaçlı inşa edilmiş olmak (37:97), boş işlerle meşguliyetin neticesinde meydana getirilmek (26:128)” gibi konuşur amacına bağlı olarak olumsuz bağlama geçmiş olan yapılardır. Bunun dışında kalan yalnızca Kehf sûresi 21. ayette (18:21) geçen yapıdır. Bu, Ashâb-ı Kehf'in bulunduğu yere bir tapınak yapma arzusunda olanlara karşı görüş beyan edenlerin inşa etmek istedikleri ve yalnızca onların hatırasını yaşatmak amacı doğrultusunda inşa edilecek olan bir yapıdır. Bu sebepten dolayı bu ayetteki *bunyān* mef'ûlü bağlam içerisinde olumlanmıştır.

Yukarıda bahsettiğimiz fâilin insan olduğu diğer üç ayette (9:110, 26:128, 37:97) mef'ûl olarak kullanılan sözcük “yapılar” anlamına gelen *bunyān*'dir. 26:128'de mef'ûl olarak kullanılan *āyet* ise burada sözü edilen yapının türünü değil “bir şeyin varlığına delalet oluş” özelliğini bildirmektedir. İlk kez Mü'min sûresi 36. ayette mef'ûl, herhangi bir yapıyı bildiren *bunyān* ile değil, yapının türünü bildiren *şarh* sözcüğü ile verilmiştir. Bu sözcük değişikliği, bağlam farklılığına dikkati çeken ilk işaret olarak algılanmalıdır. Nitekim bu sözlükbirim “şaşaa” ve “kibir” gibi tasarım öğeleri içermektedir. Penrice sözlüğü de bu birimi tanımlarken²⁴ yapının niteliğini bildirmek üzere, İngiliz dilinde soyut ve somut bazı sözcüklerin hem olumlu (yücelik) hem olumsuz (kibir, aşağılama) bağlamda kullanılabilen (bkz. Oxford, 2000: 697) sıfatı olan *lofty* sözcüğünü tercih etmiştir (Penrice, 1990: 83). Esasen *şarh*'ın zaten kendi bünyesinde var olan anlam öğelerinin olumsuzluğundan başka bağlam içerisinde nasıl olumsuzluk kazandığı, sözcüğün geçtiği diğer ayetlere (27:44-4, 44-14; 28:38) bakıldığında anlaşılacaktır. Dikkat edilirse bu ayetlerde Hz. Süleyman ve Firavun'un

24 “A palace, a high tower, or other lofty structure.”

bu yapıyla ilgili tutum ve amaçları bu bakımdan belirleyici olmuştur. Şöyle ki, Hz. Süleyman Saba melikesine karşı sergilediği tavır ile bu yapıyı önemsizleştirilmiş, Firavun ise bu yapıyı yaptırmakla tanrılık iddiasını öne sürmeyi hedeflemiştir. Zira Firavun'un amacının; kudretinin timsali olarak şaşaalı, azametli bir yapı meydana getirmek değil, bu yapı sayesinde kendi tanrılığını iddia ve ispat için Tanrı'yı çıplak gözle görebilmek ve olmadığını kanıtlamak olduğu – nüzul sırası düşünüldüğünde - bir artgönderim olarak Kasas suresi 38. ayette bildirilmişti. Nitekim Mümin süresi 36. ayette geçerek bu amacın ne olduğunu üstü kapalı bir biçimde bildiren *ebluğu'l- esbāb* yani “sebeplere (yollara) erişmek” ifadesi ile neyin kastedildiği, aynı sahnenin ve metin iletilisinin farklı kelimelerle tekrarlandığı Kasas süresi 38. ayette²⁵ geçen *aṭṭali' u ilā ilāhi Mūsā* yani “Musa'nın tanrısına çıkıp bakmak” ifadesi ile açıklığa kavuşmaktadır.

Buradan anlıyoruz ki *benā* fiili, “bir yapının yerden yükselmesi, inşa olunması” gibi nötr bir anlama sahip iken, 40:36'da mef'ûl olarak *bunyān* sözcüğünün yerini “şaşaa” ve “kibir” gibi tasarım öğelerini çağrıştıran bir sözcüğün (*şarh*) alması ve fâilin - edibilimsel olarak ifade edecek olursak konuşurun - söylemindeki amacı gibi kaynak metnin taşıdığı sözcük anlambilimsel ve edibilimsel koşullar altında olumsuz bağlama geçmiştir. Bunu Türkçeden bir örnek ile somutlaştırabiliriz. Sözelimi, “sadelik, önemsizlik” gibi tasarım öğeleri içeren *taş* kelimesinin nesne olarak kullanıldığı ve konuşur amacının “tevazu göstermek” olduğu “Mezarıma bir taş dikilsin” gibi bir ifade ile “azamet, gösteriş” şeklinde tasarım öğeleri içeren *gökdelen* sözcüğünün nesne olarak kullanıldığı ve konuşur amacının “gösteriş yapmak” olduğu “Her yere gökdelen dikilsin” ifadelerinde aynı fiil (*dikmek*) kullanılmış olsa da ikinci ifade bu fiil olumsuz bağlama geçer. Burada ele aldığımız Mümin süresi 36. ayet ile aynı sahnenin anlatıldığı ve aynı metin iletilisinin sunulduğu Kasas süresi 38. ayette *benā* fiili yerine bu kez *ce'ale* fiilinin kullanılabilir olması, yukarıda sözü edilen olumsuz bağlama geçişin sebebinin kullanılan mef'ûl ve konuşur amacı olduğunu ve bunun *benā* fiili ile ilgili olmadığını gösteren bir başka durumdur: “[*yā hāmānu*]*bni lī şarhan*”(40:36) “[*fec'al lī şarhan*” (28:38).

2. Hedef Metindeki Karşılıkların Gösterdiği Uygunluk/Paralellik

Çalışmanın başında sorduğumuz sorunun cevabını bulabilmek için üçüncü ve son adım, hedef metinde verilen karşılıkların kaynak metinde tespit edilen dilbilimsel özelliklerle paralellik gösterip göstermediğidir. Hedef metnimiz taşıdığı dil özellikleri bakımından Karahanlı Türkçesine ait olması nedeniyle, verilen karşılıkların kullanımları Karahanlı devri eserlerinde aranmıştır.

Öncelikle dikkati çeken husus, fâilin Allāhu Teâlâ olduğu ayetlerin - biri hariç - tamamında *turgur-~turguz-* karşılıklarının verilmiş olduğudur. Bu fiil DLT'de “ayağa kaldırmak” ve “(duvar vb.) yapmak, bir şey dikmek” anlamlarında kullanılmaktadır: (DLT, 2014: 901)

ol meni orundın turgurdi “O, beni yerimden kaldırdı”

er tām turgurdi “Adam, duvar yaptı” (DLT, 2014: 284)

Eserde fiilin anlamı ile ilgili ikinci cümlenin ardından yapılan “ev de dikilen her

25 [*yā hāmānu*] (...) *fec'al lī şarhan le'allī aṭṭali' u ilā ilāhi Mūsā.*

şey de aynıdır” (DLT, 2014: 284) açıklaması, bu fiilin temel anlam ögesini belirleyen göndergesel hareketin “yer seviyesinden yukarı çıkarmak, yükseltmek” olduğunu göstermektedir.²⁶ Fâilin Allâhu Teâlâ olduğu ayetlerde *benâ* fiili, bağlam içerisinde “yapı inşası”ndan ziyade “(göğün) yerden yükseltme(si), ayakta tutulma(sı)” anlamını kazanmaktadır. Bu durumda, çevircinin *turgur-~turguz-* fiillerini kullanmasının sebebinin, bu fiilin sahip olduğu temel anlam ögesinin *benâ* fiilinin bağlam içerisinde kazandığı bu anlamı karşılayabilecek durumda olduğu anlaşılmaktadır. Fakat fâilin insan olduğu ve konuşur amacının olumsuz bağlama geçirdiği bir yapının mef’ûl olduğu Saffât sûresi 97. ayette (37:97) de karşılık olarak *turgur-* fiilinin verilmesi, çevircinin sadece *benâ* fiilinin bağlam içerisinde kazandığı anlama dikkat ettiği fakat bağlama dikkat etmediği sonucunu ortaya çıkarmaktadır.

Karahanlı eserlerinden Atebetü'l-Hakayık'ta görülmeyen, Kutadgu Bilig'de ise bir kez geçen *binâ kıl-* fiilinin ilgili devirde eşanlamlıları karşısında henüz yeterince yaygın bir kullanıma ulaşmadığı sezilenmektedir. Kutadgu Bilig'de geçen *bu 'aziz kitab dört ulug ağır ul öze bina kılınmış turur*²⁷ (A29) cümlesindeki kullanımından, bu fiilin *turgur-~turguz-* fiilleri ile aynı göndergesel hareketi gösteren temel anlam ögesini yani “oluşturma, kurma” değil “(temel üzerinde) yükseltme”yi bildirecek şekilde kullanım sahasına girdiği anlaşılmaktadır.²⁸ Fâilin Allâhu Teâlâ olduğu ayetlerden birinde *turgur-~turguz-* yerine *binâ kıl-* karşılığının verilmesi buna istinaden gerçekleşmiş olmalıdır. Fakat *binâ kıl-* karşılığının hem fâilin Allâhu Teâlâ olduğu hem de insan olduğu aynı zamanda hem göğün yükseltilmesinin hem de herhangi bir yapının inşasının söz konusu ayetlerde verilmesi, çevircinin bu konuda bağlama hiç dikkat etmediğini ortaya çıkarmaktadır. Aynı fiilin aynı anlam ve bağlamı bildirdiği ayetlerde *turgur-~turguz-* fiilleri ile karışık üstelik de daha az ayette kullanılması, *binâkıl-* şeklinde bir karşılık verilmesinin, yabancı öge kullanımının nedenleri arasında çoğu kez zikredilen “yanlış çevirme korkusu” ile açıklanamayacağını da ortaya çıkarmaktadır. O hâlde burada, çevircinin salt farklı bir sözlükbirim kullanma amacı gütmemesinden kaynaklı bir durum söz konusudur.

Karahanlı mütercimi Kehf sûresi 21. ayette, ilgili fiili *kopar-* sözcüğü ile karşılamıştır. Bu noktada sorulması gereken soru, bu ayette de bir “yapı inşası” söz konusu olduğuna göre çevircinin neden *turgur-~turguz-* veya *binâ kıl-* fiillerinden farklı bir birim ile *benâ* fiilini karşılama ihtiyacı duyduğudur. Hatırlanacak olursa, Kehf sûresi 21. ayette (18:21) geçen yapı fâilin insan olduğu ayetler içerisinde konuşur amacına bağlı olarak olumlu bağlama geçen tek yapı idi. O hâlde sorunun cevabı *kopar-* fiilinin bu edimbilimsel özelliğe paralel olarak bir anlam ögesi taşıyıp taşımadığında mevcut olabilir. Bu anlayış doğrultusunda yine devrin eserlerindeki kullanımlar incelendi. Bu esnada en çok dikkati çeken sonuçlardan birisi, bu fiilin herhangi bir yapının inşası için kullanıldığı hiçbir bir örneğe rastlanmaması idi. Hem fiilin kendisi hem de türediği

26 Zira *turgur-~turguz-* fiilleri “durmak”, “ayağa kalkmak”, “ortaya çıkmak, meydana gelmek” ve “sürmek, devam etmek (yardımcı fiil olarak)” (DLT, 2014: 900-901; KB-I, 1979: 466; AH: 2006: LXV) gibi anlamları olan çokanlamlı *tur-* fiilinin “ayağa kalkmak” anlamının ettirgenlik formudur.

27 “Bu aziz kitap dört yüce ve değerli temel üzerinde yükseltilmiştir.”

28 Bu cümlede bir öngönderim olarak *dört (...) ul* (dört temel) ile kastedilen “adalet, baht, akıl ve kanaat” olduğu ancak bir sonraki cümlede anlaşılmaktadır. Bunlar, kitabı oluşturan alt bölümler olsa idi o zaman bir “oluşturma, kurma, bir araya getirme”den söz edilebilirdi. Fakat bunlar kitapta temsil edilen alegorik kavramlar olduğuna göre kitabın bu kavramlar üzerine “inşası, yükseltilmesi” söz konusudur.

kop- kökü yaygın bir kullanıma sahip olduğu hâlde buna rastlanmaması, o devirde henüz böyle bir kullanımın ortaya çıkmadığını düşündürmektedir. O hâlde, yapı inşası anlamını verecek birçok sözlükbirim var iken henüz böyle bir kullanıma sahip olmayan bir birimin seçilmesinin başka bir sebebi olmalıdır.

Karahanlı eserlerinde *kop-* fiili “ayağa kalkmak, yükselmek, havalanmak, meydana gelmek, ortaya çıkmak, zuhur etmek” (DLT, 728-729; KB-İ, 270-271; AH, XXXIX) gibi anlamlara sahiptir. *er yokarı kopdı* “adam yerinden ayağa kalktı”, *kuş kopdı* “kuş vb. şeyler kalktı” (DLT, 233), *sende kopar çadanlar (...)* “(kış mevsiminin yaza hitabı) akrepler seninle ortaya çıkar” (DLT, 496), *kayusı kopar kör kayusı konar* (KB, 98) “kimisi havalanıyor bak, kimisi konuyor”, *saranlık bile boldı beglik yagı/saranka kopar tegme yirde çoğı* (KB, 3038) “cimrilik ile beylik birbirine düşmandır, cimriye karşı her yerde isyan başgösterir “*bu ajun rıbat ol tüşüp köçgölüg/ (...)/öñ arkaş uzadı kopup yol tutup* “Bu dünya konup göçmek için bir kervansaraydır/ (...)/ kervanın başı kalkmış ve yolu tutarak uzaklaşmıştır (*tüşmek* zıttı olarak *kopmak* yani ‘inmek’ zıttı olarak ‘yükselmek, çıkmak’)” (AH, 177/179). *kopar-* fiili için DLT’de yapılan “yerinden oynatılan her şey için aynıdır” (~kopur-, 252) açıklaması, bu fiilin aynı göndergesel harekete dayalı temel anlam ögesine sahip olduğu *kop-* fiilinin ettirgenlik formu olarak “ayağa kaldırmak, yerden yükselmesini sağlamak” anlamlarında olduğunu göstermektedir. Fakat ilginçtir ki Kutadgu Bilig’deki bazı kullanımlarından bu “yükselme”nin “mesafe” dışında “makam ve mevki” anlamında da bir yükselmeyi bildirerek bağlam içinde olumlandığı örneklerle rastlanmıştır: *kişi söz bile koptı boldı melik / öküş söz başıg yirke kaldı kölik* (KB, 173) “Kişi sözleriyle yükseldi, oldu sultan / çok söz başı yere gölge kıldı”; *takı yakşı aymış sinap bilmiş er / tapuğ birle kopmuş tilek bulmuş er* (KB, 4089) “Tecrübe ederek öğrenmiş (bir) kişi ne de güzel söylemiş: / ‘Kişi hizmet ile yükselmiş ve arzusuna kavuşmuş.’” *olardın kalu keldi edgü törü / kumaru turur tegse koprur örü* (KB, 269) “Bu iyi töre onlardan kaldı / bir miras olarak kime ulaşırsa onu yükseltir.” Dikkat edilirse buradaki “mevki ve makam” hakkıyla alınan, emek verilen ve olumlu sosyal dönütler veren bir nitelik taşımaktadır. Bu durumda, yukarıda sorduğumuz sorunun cevabı kendiliğinden ortaya çıkmakta, yapı inşası anlamını verecek birçok sözlükbirim var iken henüz böyle bir kullanıma sahip olmayan *kopar-* fiilinin dünyevî olarak olumlu bir makam ve mevkide bulunmayı bildiren bir yöne sahip olmasına istinaden Kehf sûresi 21. ayette karşılık olarak verildiği anlaşılmaktadır. Bu da bağlamı yansıtabilmek adına bu fiili yeni bir kullanıma sokan çeviricinin bilinçli bir tercihte bulunduğunu göstermektedir.

Hatırlanacak olursa Mümin sûresi 36. ayette (40:36) *benā* fiili, tasarım öğeleri bakımından olumsuzluk bildiren bir mef’ül değişikliği ve konuşur amacının bildirdiği “Tanrılık iddiası” ile sözcük bilimsel ve edimbilimsel koşullar altında olumsuz bir bağlama geçmişti. O hâlde yukarıda *kopar-* fiili için sorduğumuz soru, yine farklı bir sözlükbirimin verilmesi nedeniyle, *yokla-* karşılığı için de geçerlidir. Yaptığımız inceleme neticesinde, *yokla-* fiilinin burada ele aldığımız diğer fiillerle temel anlam ögesi bakımından ortaklaştığı fakat diğerlerinden farklı olarak “yücelik, sonsuzluk, son noktaya varma” gibi bir nüans bildirdiği anlaşılmıştır. Sözelimi, DLT’de geçen *töre yokladı* “Evin en itibarlı yerine oturdu (yani çıktı)” (DLT, 443) cümlesinde evin bölümleri arasındaki derecelendirmede bu açıkça görülmektedir. Kutadgu Bilig’de bu

nüans çok daha açık görülmektedir: *yorık utru ursa kişig yoklatur* (175) “(dil) akıcı olursa insanı yüceltir”, *könül koğkı bolsa kişig yoklatur* (2120) “alçak gönüllülük insanı yüceltir”. Hatta Oğgurmış'ın Öğdölmiş'e rüyasını anlattığı bir yerde merdiven çıkmak için *ađ-* fiili kullanılmış, fakat 19 beyit sonra rüya yorumlanırken aynı ifade bu kez “son basamağa çıkmak” belirtildiği için *yokla-* fiili kullanılmıştır: *añar ağdım emdi birer bağnaça* “Birer birer basarak ona (merdivene) çıktım” (6034), *Şatunuñ başına teđi yokladım / yaşımnı tükettim tiriglik yedim* “Merdivenin başına kadar yükseldim, (bu şu anlama gelir:) ömrümü tükettim, hayatta kalma süremi tamamladım” (6053). Yine, Kün Togdı'dan bahsedilen bir başka beyitte, “yükselmek” anlamındaki *ör-* fiili karşısında *yokla-* fiilinin “zirveye varmak” anlamı bariz görülebilmektedir: *kuti künde arttı örü yokladı* “Bahtı günden güne arttı, yükselerek zirveye vardı.” (438) Dolayısıyla burada, ilgili ayetin bildirdiği edimbilimsel özelliği çok iyi taşıyabilecek bir sözlükbirimi kullanarak çeviricinin son derece bilinçli bir tercih yaptığı ortaya çıkmaktadır.

3. Sonuç

Çoklu karşılamanın sebepleri ve çeviri kalitesi bakımından değeri, tek boyutlu bir cevap ile değil karmaşık süreçler içeren çok boyutlu yorumlar ile değerlendirilebilmektedir. Bu çalışmada, yalnızca bir fiile verilen dört farklı karşılıkta dahi tek boyutlu bir cevabı imkânsız kılan birbirine zıt durumların ortaya çıkabileceği görülmektedir. Fakat çalışmada ele aldığımız nüshanın çeviricisi hakkında mutlaka bir değerlendirme yapmak gerekirse, yer yer bağlamı gözden kaçıarak sözlük anlamının sınırları içerisinde kalsa da çoğunlukla sözlük anlamı ve bağlamın, başka bir deyişle dilin bilgisi ve kullanımının her ikisine de dikkat ederek bilinçli tercihler yaptığı söylenebilir. Ne var ki, bu çeviride yüzlerce çoklu karşılama örneği bulunduğu düşünöldüğünde kesin hükümlere varabilmek için ne denli ayrıntılı araştırma ve incelemeler yapmak gerektiği ortaya çıkar.

Kısaltmalar

DLT: Divânu Lugâti't-Türk

KB: Kutadgu Bilig

KB-İ: Kutadgu Bilig-İndeks

MF: Müfred

Kaynakça

- ARAT, Reşit Rahmeti. (1979). *Kutadgu Bilig III – İndeks*. Haz.: Kemal Eraslan, Osman F. Sertkaya, Nuri Yüce. İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları. 47. Seri: IV- Sayı: A 12.
- ARAT, Reşit Rahmeti. (1991). *Kutadgu Bilig I - Metin*. 3. Baskı. Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.
- ARAT, Reşit Rahmeti. (2006). *Edib Ahmed b. Mahmud Yüekneki, Atabetü'l-Hakayık*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ATA, Aysu. (2004). *Türkçe İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası) Karahanlı Türkçesi (Giriş-Metin-Notlar-Dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. 964.

- ÇANGA, Mahmut. (2007). *Kur'an-ı Kerim lügati, ilavelerle mu'cemü'l-müfehres*. İstanbul: Timaş Yayınları. 725.
- ECKMANN, Janos (1971). Eastern Turkic Translations of the Koran. *Studia Turcica, Budapest*, 149-157. "Kur'an'ın Doğu Türkçesine Tercümeleleri". (1973). (çev. Ekrem Ural), *TDED*, S. XXI, 15-22.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican ve Akkoyunlu, Ziyat (2014). *Kâşgarlı Mahmud Dîvânü Lugâti't-Türk, Giriş-Metin, Çeviri, Notlar, Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. 995.
- İZ, Fahir (1987). Atatürk ve Türk Dili. *Türk Dili*. Mayıs 1987. C. LIII. 273-284.
- KEMPSON, Ruth. (2003). "Pragmatics: Language and Communication". *The Handbook of Linguistics*. Ed.: Mark Aronoff & Janie Rees-Miller. Blackwell Publishing.
- KÖK, Abdullah (2004). *Karahanlı Türkçesi Satır-arası Kur'an Tercümesi (Tiem 73, 1v/235v/2)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- OKUYAN, Mehmet (2015). *Çokanlamlılık Bağlamında Kur'an Sözlüğü*. İstanbul: Düşün Yayıncılık. 972.
- Oxford Advanced Learner's Dictionary*. (2000). Oxford: Oxford University Press.
- PENRICE, John. (1990). *A Dictionary and Glossary of The Kor-ân*. Lebanon Bookshop: Beirut.
- SÖKMEN, İsmail. (2016). Satırlı Türkçe Kuran Tercümelelerinin Karşılaştırmalı Söz Varlığı. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara. 160 s.
- ÜNLÜ, Suat (2004). *Karahanlı Türkçesi Satır-arası Kur'an Tercümesi (Tiem 73, 235v/3-450r/7)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- YULE, George. (1996). *Pragmatics*. Oxford: Oxford University Press.